

The mechanism of implementation of state positive legal responsibility on the provisions of Article 1 of the First Protocol to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms

Механізм реалізації позитивної юридичної відповідальності держави на підставі статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

Natalia Blazhivska

Key words:

positive legal responsibility, right of property, First Protocol, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights.

Ключові слова:

позитивна юридична відповідальність, право власності, Перший протокол, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини.

Як свідчить практика Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд) щодо захисту права власності, держава-відповідач може бути суб'єктом позитивної відповідальності на підставі статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Перший протокол)¹. Ілюстрацією визнання позитивних зобов'язань держави, відповідно до статті 1 Першого протоколу, можуть бути такі рішення Європейського суду.

Так, у справі «Oneryildiz v. Turkey»² йдеться про скаргу, в якій заявники стверджували, посилаючись на статті 2, 8 і 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та статтю 1 Першого протоколу, що національні органи винні у смерті їхніх близьких родичів і знищенні їхнього майна в результаті вибуху метану, який відбувся на муніципальному звалищі. Позиція Європейського суду в цій справі зводилася до такого. Ефективне здійснення права, що охороняється статтею 1 Першого протоколу, не пов'язане лише з обов'язком держави не втручатися в здійснення права власності, а й може вимагати забезпечення вжиття позитивних заходів захисту, особливо якщо існує прямий зв'язок між заходами, вжиття яких заявник має право очікувати від державних органів, та ефективним користуванням його майном. У цій справі встановлено причинно-наслідковий зв'язок між грубою необережністю з боку держави і смертю людей у результаті зсуву. На думку Європейського суду, вина держави в цій справі полягала не у втручаннях, а в порушенні позитивного обов'язку, оскільки державні органи не зробили всього від них залежного, щоб захистити майнові інтереси заявника. У результаті Європейський суд визнав, що позитивний обов'язок, закріплений у статті 1 Першого протоколу, вимагав від національних органів ужиття заходів, необхідних для уникнення руйнування будинку заявника.

У справі «Plechanow v. Poland»³ заявники виявились жертвами здійснюваної в Польщі адміністративної реформи й неоднозначної судової практики: їхні позови до муніципалітету про компенсацію за проведену в 1945 році націоналізацію власності відхилені у зв'язку з висуненням до неналежного відповідача. Європейський суд оцінив обставини справи і дійшов такого висновку. Глобальні адміністративні реформи в Польщі поставили перед судами завдання визначення органу влади, відповідального за виконання оскаржуваних рішень. Хоча не викликає сумнівів складність проблем, із якими зіштовхнулися

¹ Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 20.03.1952 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_535.

² Справа «Oneryildiz v. Turkey» : Рішення Європейського суду з прав людини від 30 листопада 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67614>.

³ Справа «Plechanow v. Poland» : Рішення Європейського суду з прав людини від 7 липня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93302>.

суди в результаті реформ, однак перекладення на заявників обов'язку встановлення компетентного органу, до якого варто висувати позов, і, як результат, позбавлення їх компенсації стало непропорційним заходом. Держава повинна була виконати свій позитивний обов'язок стосовно визначення належного відповідача. Отже, заявники стали жертвами адміністративних реформ, неоднозначної судової практики та відсутності правової визначеності. Отже, державою не було виконано її позитивний обов'язок щодо гарантування права заявників на ефективне користування їхнім майном, як наслідок, мало місце порушення справедливої рівноваги між вимогами публічного інтересу й необхідністю захисту права заявників. Аналогічні рішення прийняті Європейським судом, зокрема, у справах «Plechanow v. Poland»⁴, «Milojevic and Others v. Serbia»⁵, «Kleyn and others v. the Netherlands»⁶, «Dzirnis v. Latvia»⁷.

У справах щодо тривалого невиконання рішень позиція Європейського суду в питанні позитивних зобов'язань зводиться до того, що міра відповідальності держави в рамках статті 6 Конвенції⁸ і статті 1 Першого протоколу відрізняється залежно від того, хто є боржником відповідно до статті 34 Конвенції – Висока Договірна Сторона чи приватна особа. У першому випадку правозастосовна практика Європейського суду виходить із того, що держава повинна виконати повною мірою відповідне судові рішення та в належний строк. Якщо боржником є приватна особа, ситуація є дещо іншою, оскільки держава, як правило, не несе відповідальності за борги приватних осіб і її обов'язки, відповідно до Конвенції, зводяться до забезпечення необхідної допомоги кредиторі під час виконання відповідних судових рішень про присудження коштів, наприклад, через службу державних виконавців чи шляхом процедури банкрутства. Отже, якщо влада зобов'язана діяти, щоб виконати судові рішення, і не виконала свого обов'язку, її бездіяльність може за певних обставин потягти відповідальність держави на підставі пункту 1 статті 6 Конвенції і статті 1 Першого протоколу. Зазначене підтверджується рішеннями Європейського суду у справах «Sergey Danilovich Anokhin v. Russia»⁹, «Sukhorubchenko v. Russia»¹⁰. Зокрема, в останній справі заявник посилався на позбавлення його власності у зв'язку з порушенням національними судами «розумного» строку для розгляду його вимог до приватної інвестиційної компанії про повернення вкладених коштів. Європейський суд, відмовляючи в задоволенні вимог, указав, що права заявника на ці кошти ніколи не оскаржувались, але він не міг їх отримати назад, оскільки інвестиційна компанія безслідно зникла. Європейський суд нагадав, що держава, як правило, не може нести відповідальність за дії чи бездіяльність приватної компанії. Як наслідок, щоб обґрунтувати свою скаргу щодо втрати майна, заявник повинен довести, що він утратив можливість повернути вкладені гроші чи якусь їх частину і що втрата такої можливості може бути поставлена у вину державі через її дії чи бездіяльність.

Аналогічний підхід можна простежити й у постанові у справі «Spanic and Others v. Bosnia and Herzegovina»¹¹. У скарзі, поданій до Європейського суду, заявник ставив питання про порушення його прав відповідно до статті 1 Першого протоколу у зв'язку з тривалою неможливістю виконання рішення національного суду про повернення автомобіля, конфіскованого за порушення митних правил і проданого в рамках виконавчого провадження з порушенням прийнятого судом забезпечувального заходу у вигляді накладеного арешту. Тривалість виконавчого провадження, на думку заявника, була пов'язана з неефективним здійсненням державною виконавчою службою своїх посадових обов'язків щодо виконання винесеного судом рішення проти приватної особи. Європейський суд, розглянувши обставини справи,

⁴ Справа «Plechanow v. Poland» : Рішення Європейського суду з прав людини від 7 липня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93302>.

⁵ Справа «Milojevic and Others v. Serbia» : Рішення Європейського суду з прав людини від 12 січня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159880>.

⁶ Справа «Kleyn and others v. the Netherlands» : Рішення Європейського суду з прав людини від 6 травня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61077>.

⁷ Справа «Dzirnis v. Latvia» : Рішення Європейського суду з прав людини від 26 січня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170461>.

⁸ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

⁹ Справа «Sergey Danilovich Anokhin v. Russia» : Рішення Європейського суду з прав людини від 18 червня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81229>.

¹⁰ Справа «Sukhorubchenko v. Russia» : Рішення Європейського суду з прав людини від 10 лютого 2005 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68226>.

¹¹ Справа «Spanic and Others v. Bosnia and Herzegovina» : рішення Європейського суду з прав людини від 14 листопада 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178500>.

послався на позицію, виражену раніше в постанові у справі «Fuklev v. Ukraine»¹²: «Європейський суд повторює, що на підставі статті 1 Конвенції кожна Договірною Сторона гарантує кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені в Конвенції. Обов'язок забезпечити ефективну реалізацію прав, захищених цим документом, має бути результатом виконання державою своїх позитивних обов'язків. Стосовно права, гарантованого статтею 1 Першого протоколу, ці позитивні зобов'язання повинні встановлювати певні засоби, необхідні для захисту права на власність, навіть у справах, де судове провадження стосується приватних осіб або підприємств. Ураховуючи вищевказані міркування та положення пункту 1 статті 6 Конвенції, Європейський суд, беручи до уваги обставини виконавчого провадження, зокрема його тривалість, а також стан непевності, в якому перебував заявник, зробив висновок про порушення справедливого балансу між вимогами охорони суспільних інтересів і необхідністю захисту права заявника на мирне володіння його майном. Таким чином, держава не виконала своїх обов'язків щодо забезпечення права заявника на мирне володіння його майном, гарантованого статтею 1 Першого протоколу».

Підставою позитивної відповідальності, згідно зі статтею 1 Першого протоколу, може слугувати порушення статті 6 Конвенції в частині порушення судом розумного строку для розгляду справи, оскільки держава зобов'язана дотримуватись судової процедури, яка повинна втілювати в життя необхідні гарантії судового розгляду і яка дасть змогу національним судам ефективно і справедливо вирішувати всі питання між приватними особами (рішення Європейського суду у справі «Sovtransavto Holding v. Ukraine»¹³). Нездатність держави-відповідача в цій справі забезпечити права особи на справедливий судовий розгляд, предметом якого були вимоги про оскарження низки рішень загальних зборів акціонерів, що прийняті з порушенням закону і послугували причиною того, що частка участі заявника знизилась із 49% до 20,7% статутного капіталу, на думку Європейського суду, була достатньою підставою для визнання факту порушення справедливого балансу в рамках статті 1 Першого протоколу у зв'язку з тим, що держава не виконала свій обов'язок стосовно забезпечення ефективної реалізації заявником свого права власності. Аналогічне рішення винесене Європейським судом, зокрема, у справі «Sargsyan v. Azerbaijan»¹⁴.

Зв'язок позитивної відповідальності держави в рамках статті 6 Конвенції і статті 1 Першого Протоколу виявляється також у необхідності забезпечення правових засобів захисту порушених прав. Так, у постанові у справі «Blumberga v. Latvia»¹⁵ Європейський суд підкреслив, що навіть якщо втручання в майнові права заявниці здійснюють приватні особи, Європейський суд уважає, що в держави-учасниці Конвенції виникають позитивні обов'язки щодо забезпечення достатнього захисту майнових прав і життя адекватних заходів правового захисту для утвердження цих прав. Крім того, якщо втручання має злочинний характер, цей обов'язок вимагає від влади проведення ефективного кримінального розслідування. Про зазначене йдеться й в інших рішеннях Європейського суду, зокрема у справі «Hunguest ZRT v. Hungary»¹⁶. Отже, незважаючи на те що справа заявниці стосувалася спору між приватними особами, держава зобов'язана забезпечити сторонам дотримання необхідних процесуальних гарантій.

Отже, враховуючи суспільну значимість діяльності приватної компанії, Європейський суд може зробити висновок про притягнення держави до позитивної відповідальності. При цьому позитивна відповідальність держави передбачає не пряме втручання в права особи, а створення державою умов для їх безперешкодної реалізації. В умовах відсутності можливостей для здійснення прав останні стають ілюзорними, а механізм захисту – неефективним. Особливо яскраво цей висновок виявляється в питаннях забезпечення правових гарантій захисту порушених прав, а також виконання судових рішень, які вступили в законну силу. Позитивна відповідальність держави дає змогу також за співвідношенням публічних і приватних інтересів помітити баланс приватних інтересів окремих осіб, оскільки складником позитивного зобов'язання є обов'язок держави приймати законодавчі акти з метою забезпечити на практиці дотримання закріплених у Конвенції прав приватних осіб іншими приватними особами.

¹² Справа «Fuklev v. Ukraine»: Рішення Європейського суду з прав людини від 7 червня 2005 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69261>.

¹³ Справа «Sovtransavto Holding v. Ukraine»: Рішення Європейського суду з прав людини від 25 липня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60634>.

¹⁴ Справа «Sargsyan v. Azerbaijan»: Рішення Європейського суду з прав людини від 16 червня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155662>.

¹⁵ Справа «Blumberga v. Latvia»: Рішення Європейського суду з прав людини від 14 жовтня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88957>.

¹⁶ Справа «Hunguest ZRT v. Hungary»: Рішення Європейського суду з прав людини від 30 серпня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-165950>.

У цьому аспекті необхідно відмітити, що стаття 1 Першого протоколу, виступаючи наднаціональною гарантією права власності, відображена й на рівні конституційного регулювання країн-учасниць Конвенції. Зокрема, в Акті про права людини 1998 року Великобританії (пункт 1 статті 1) ідеться: «У цьому Акті вислів «конвенційні права» означає права й основні свободи, закріплені в ... статтях 1–3 Першого протоколу»¹⁷.

Стаття 17 Декларації прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 року Франції проголошує: «Оскільки власність є недоторканим і священним правом, ніхто не може бути позбавлений її інакше, як у випадку встановленої законом безумовної суспільної необхідності й за умови дотримання справедливості та здійснення попереднього відшкодування»¹⁸.

Стаття 14 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 року закріплює: «Власність і право спадкування гарантуються. Їх зміст і межі встановлюються законами. Власність зобов'язує. Її використання має одночасно слугувати загальному благу. Відчуження власності допускається лише в інтересах загального блага. Воно може здійснюватися тільки законом чи на підставі закону, що регулює вид і розміри відшкодування. Відшкодування має визначатися зі справедливим урахуванням загальних інтересів та інтересів сторін. У випадку спорів про розміри відшкодування воно може встановлюватися в судах загальної юрисдикції»¹⁹.

Стаття 42 Конституції Італійської Республіки від 27 грудня 1947 року встановлює: «Власність може бути державною чи приватною. Економічні блага належать державі, суспільству чи приватним особам. Приватна власність визнається й гарантується законом, який визначає способи її набуття й користування, а також межі з метою забезпечення соціальної доступності. У передбачених законом випадках приватна власність може бути відчужена в загальних інтересах за умови виплати компенсації»²⁰.

Стаття 29 Конституції Японії від 3 травня 1947 року містить таке положення: «Право власності не має порушуватися. Право власності визначається законом із тим, щоб воно не суперечило суспільному благополуччю. Приватне майно може бути вилучене в публічних інтересах за справедливою компенсацією»²¹.

У статті 41 Конституції України закріплюється таке положення: «Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану»²².

Отже, як впливає з практики Європейського суду, у певних випадках за невиконання покладених на країну-учасницю Конвенції позитивних зобов'язань у сфері захисту права власності, спрямованих на гарантування ефективного здійснення особою права власності, така країна може бути визнана винною в порушенні вимог статті 1 Першого протоколу та, відповідно, притягнена до відповідальності у вигляді відшкодування шкоди, завданої особі втручанням у користування належним їй майном.

Анотація

Стаття присвячена аналізу механізму реалізації позитивної юридичної відповідальності держави на підставі статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Досліджується практика Європейського суду з прав людини щодо притягнення в окремих випадках краї-

¹⁷ Human Rights Act 1998 [Electronic resource]. – Mode of access : URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/contents>.

¹⁸ Declaration of the Rights of Man 1789 [Electronic resource]. – Mode of access : URL: http://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp.

¹⁹ The Basic Law of Federative Republic of Germany (23 May 1949) [Electronic resource]. – Mode of access : URL: https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/7fa618bb-604e-4980-b667-76bf0cd0dd9b/publishable_en.pdf.

²⁰ Constitution of the Italian Republic [Electronic resource]. – Mode of access : URL: https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf.

²¹ The Constitution of Japan [Electronic resource]. – Mode of access : URL: http://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html.

²² Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

ни-учасниці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод до позитивної відповідальності за порушення вимог статті 1 Першого протоколу до згаданої Конвенції. Зроблено висновок, що держава наділена певними позитивними зобов'язаннями у сфері захисту права власності, невиконання яких є підставою для притягнення її до юридичної відповідальності, з огляду на те що вона повинна гарантувати всі умови, необхідні для ефективної реалізації кожною особою її права власності.

Summary

The article is devoted to the analysis of the realization of positive legal responsibility of the state mechanism on the basis of Article 1 of the First Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. There is studied the European Court of Human Rights practice on the bringing in a specific cases of a state party of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms to the positive responsibility for violation the requirements of Article 1 of the First Protocol to the said Convention. It is concluded that the state has certain positive obligations in the field of property rights protection the non-fulfillment of which is the basis for bringing it to legal liability in view of the fact that it must guarantee all the conditions necessary for the effective realization by each person of her property rights.

Використана література:

1. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 20.03.1952 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_535.
2. Справа «Oneryildiz v. Turkey» : Рішення Європейського суду з прав людини від 30 листопада 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67614>.
3. Справа «Plechanow v. Poland» : Рішення Європейського суду з прав людини від 7 липня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93302>.
4. Справа «Plechanow v. Poland» : Рішення Європейського суду з прав людини від 7 липня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93302>.
5. Справа «Milojevic and Others v. Serbia» : Рішення Європейського суду з прав людини від 12 січня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159880>.
6. Справа «Kleyn and others v. the Netherlands» : Рішення Європейського суду з прав людини від 6 травня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61077>.
7. Справа «Dzirnīs v. Latvia» : Рішення Європейського суду з прав людини від 26 січня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170461>.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
9. Справа «Sergey Danilovich Anokhin v. Russia» : Рішення Європейського суду з прав людини від 18 червня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81229>.
10. Справа «Sukhorubchenko v. Russia» : Рішення Європейського суду з прав людини від 10 лютого 2005 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68226>.
11. Справа «Spanić and Others v. Bosnia and Herzegovina» : Рішення Європейського суду з прав людини від 14 листопада 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178500>.
12. Справа «Fuklev v. Ukraine» : Рішення Європейського суду з прав людини від 7 червня 2005 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69261>.
13. Справа «Sovtransavto Holding v. Ukraine» : Рішення Європейського суду з прав людини від 25 липня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60634>.
14. Справа «Sargsyan v. Azerbaijan» : Рішення Європейського суду з прав людини від 16 червня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155662>.
15. Справа «Blumberga v. Latvia» : Рішення Європейського суду з прав людини від 14 жовтня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88957>.
16. Справа «Hunguest ZRT v. Hungary» : Рішення Європейського суду з прав людини від 30 серпня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-165950>.
17. Human Rights Act 1998 [Electronic resource]. – Access mode : URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/contents>.
18. Declaration of the Rights of Man 1789 [Electronic resource]. – Access mode : URL: http://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp.

19. The Basic Law of Federative Republic of Germany (23 May 1949) [Electronic resource]. – Access mode : URL: https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/7fa618bb-604e-4980-b667-76bf0cd0dd9b/publishable_en.pdf.
20. Constitution of the Italian Republic [Electronic resource]. – Access mode : URL: https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf.
21. The Constitution of Japan [Electronic resource]. – Access mode : URL: http://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html.
22. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

Natalia Blazhivska,

Candidate of Law Sciences,

Ph. D. candidate in Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine